

**BYZANTION VE KALKHEDON'UN ŞEHİRCİLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ:
KURULUŞLARINDAN ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NE KADAR*****A STUDY OF BYZANTION AND CALCHEDON IN THE CONTEXT OF URBANIZATION:
FROM FOUNDATION TO THE ROMAN EMPIRE*****NİSAN LORDOĞLU***

Öz: 8000 yıldır iskâna uğrayan ve özellikle antikçağdan itibaren inşaa faaliyetlerinin çok yoğun olarak yaşandığı İstanbul'un her iki yakasında, Roma İmparatorluk Dönemi öncesi topografyasını ve yapılarının lokalizasyonunu belirlemek oldukça zordur. 'Kentsel dönüşüm' ve 'ulaşım' projeleri kapsamında İstanbul genelinde yoğun inşaat faaliyetlerinin yapılması, kentin tarihi dokusunu ve beraberinde arkeolojik kalıntılarını da yok etmektedir. İstanbul'un Hellen ve Roma İmparatorluk dönemlerine ait yapı kalıntılarının izlerine rastlamak artık neredeyse imkânsızdır. Ancak, arkeolojik kazılarda ortaya çıkan küçük buluntular ve belgelenen her türlü eser günümüze ulaşmamış yapılarla ilgili fikir belirtme ve lokalizasyon önerilerini getirme olanağı sağlamaktadır. Bu makalede, İstanbul Boğazı'nın iki yakasında kurulmuş olan Byzantion ve Kalkhedon'un kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar olan süreç içerisinde antik kaynaklar ve son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar kapsamında şehircilik açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular karşılaştırılarak Byzantion ve Kalkhedon'un Roma Dönemi öncesi yapılarının lokalizasyon önerileri getirilmeye çalışılmış ve iki kentin kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar olan süreçte birbirleriyle ekonomik, siyasi ve askeri açıdan etkileşimlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Byzantion • Kalkhedon • Antik Şehircilik • İstanbul Boğazı

Abstract: It is quite difficult to locate the topography and constructions of pre-Roman period in both sides of İstanbul that has been settled for 8000 years and construction activities intensively has been continued since the Ancient Period. Today, in the name of the projects of 'urban regeneration' and 'transportation' construction activities destroy historical texture and archaeological remains of İstanbul. However, small artefacts arising from archaeological excavations and all documented works provide the possibility of suggesting opinions and localizations about structures that have not reached to the present day. The aim of the article is to investigate the urbanization of Byzantion and Calchedon which were founded on two sides of the Bosphorus from their foundation to the Roman Imperial Period. This period is investigated and also compared with the ancient sources and the latest archaeological excavations. In this thesis it is tried to make some suggestions about the localisation of the structures of Byzantion and Calchedon in pre – Roman period. In this context it is examined economical, political and military relations and interactions between two cities at the same period.

Keywords: Byzantion • Calchedon • Ancient Urbanization • İstanbul Bosphorus

* Arş. Gör., Hamburg Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi, Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü, Hamburg.

0000-0002-1748-5716 | nisanlordoglu@gmail.com

Burada sunulan makale "Byzantion ve Kalkhedon'un Şehircilik Açısından İncelenmesi: Kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne Kadar" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

Giriş

Prehistorik dönemlerden itibaren iskâna uğramış ve günümüzde devasa bir metropol haline gelmiş olan İstanbul'un tarihi, özellikle son yıllarda kentte yapılan arkeolojik kurtarma kazılarıyla bir kez daha ön plana çıkmıştır. Günümüzde İstanbul'da son hızla ilerleyen 'kentsel dönüşüm' faaliyetleri ile bağlantılı inşaatlar, kentin büyümesi sonucu eski hatlara eklenen yeni tren yolu ve metro hatları, İstanbul'un tarihi ile ilgili birçok veriyi ortaya çıkarmakla birlikte aynı zamanda arkeolojik tahribatlara yol açmıştır. Yenikapı, Pendik, Sirkeci vb. yerlerde uygulanan projeler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin denetiminde uzun soluklu kurtarma kazılarına dönüşmüştür.

İstanbul'un tarihsel süreç içinde, kentin stratejik konumundan kaynaklı, özellikle Avrupa yakasında sürekli istilaya ve tahribe maruz kaldığı görülmektedir. Kentin tarihi ile ilgili bilinen en büyük yıkımın, MS II. yüzyılda Septimius Severus tarafından cezalandırma amaçlı gerçekleştirildiği bilinmektedir. Kentin daimi yıkıma ve yeniden inşa maruz kalmasıyla birlikte nüfusun artması da kentin büyümesine ve topografyasının, dolayısıyla da yerleşim planının devamlı değişmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum, kentte bulunan yapıların yıkılarak yenilerinin yapılması ile üst üste bir tabakalaşma meydana gelmesine neden olmuştur.

İstanbul'un Avrupa yakasına göre daha az bilinen ve araştırılan Asya yakasının Kadıköy ilçesinde, Sarayburnu'nda olduğu gibi bir 'höyükleşme'nin var olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Kadıköy'ün 18. yüzyılda bir metropolis haline dönüşmesi¹ ve yapıların çoğalmasıyla, Kalkhedon'un izlerini bulmak zorlaşmıştır. Geç dönemde, Sarayburnu'nda yer alan Gülhane Parkı ile askeri bölge burada bir yapılaşmaya izin vermemiş olduğundan, Byzantion'un en azından Doğu Roma dönemindeki topografyasını tahmin etmek ve zaman zaman saptamak mümkündür, ancak bu durum Kalkhedon için söz konusu değildir².

Boğaz'ın Asya ve Avrupa yakasında, şu an İstanbul'un iki ilçesini oluşturan Byzantion ve Kalkhedon kentlerinde bilinen ilk kuşatmanın MÖ V. yüzyılda Persler tarafından gerçekleştirildiği, daha sonra Roma İmparatorluk ve Doğu Roma dönemlerinde de çeşitli yıkımlara ve değişimlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. I. Theodosius'un, Byzantion Akropolisindeki tapınakları yıktırarak yerine başka yapılar yaptırdığı, kentin uğradığı yıkımlardan yalnızca bir tanesidir. Fransız seyyah Petrus Gyllius, 16. yüzyılda İstanbul'a geldiğinde eski izleri kolayca bulacağını umut etmiştir. Kentte kaldığı süre içinde Vitruvius'un sanatına yabancı olan halkın, bir kenti ne dereceye kadar yıkabileceğini ve sokakların yönüne özen göstermeksizin nasıl rastgele doldurabileceğini görmüştür. Kent, gündüzleri, geceleyin olduğundan daha karanlıktı ve günlük yıkımlar o kadar çoktu ki kimse çocukken gördüğünü yaşlanınca tanıyamıyordu³.

Byzantion

Byzantion, üç tarafı denizle çevrili, en dar yeri 5 stadia uzunluğunda olan bir yarımada, denize doğru çıkıntı yapan burun (Bosporos Akra, Saray Burnu) üzerine kurulmuş bir deniz kentidir (Fig. 1). Doğusunda Bosporos Thrakios (İstanbul Boğazı), kuzeyinde Khrysokeras (Haliç), güneyinde ise

¹ İnciciyan 1956, 112.

² Söz konusu makalenin yazımı sırasında Haydarpaşa'da gerçekleştirilen arkeolojik kazıların yayını yapıldığından bu makalede Haydarpaşa'daki kazılardan bahsedilmemiştir.

³ Gyllius 1997, 59.

Byzantion Kenti'ne dair ilk bilinenler, kentin birçok Asia ve Thrake kenti gibi MÖ VI. yüzyılda Pers hâkimiyetine girmiş olduğudur¹³. Herodotos, Pers Kralı I. Dareios'un İskit Seferi sırasında İstanbul Boğazı üzerine kurduğu bir köprüden geçtiğini belirtmiştir¹⁴. MÖ 431 yılında Peloponnesos Savaşları sırasında Byzantion Atina ile müttefik olmuştur, ancak Ksenophon'un aktardığına göre Byzantion, kendi taraflarında olmasına rağmen savaş kaybedilmiştir¹⁵. Buradan yola çıkarak kentin MÖ V. yüzyılda antik-çağ kentleri arasında oldukça güçlü bir konumda olduğu söylenebilir. Byzantion'un Karadeniz'den Ege'ye giden tahıl ve hububat güzergâhında bir geçiş noktasında bulunması, dönemin iki büyük gücü Atina ve Sparta'nın, Byzantion'un müttefikliği için daima çekişme halinde olmasını da sağlamıştır.

MÖ 362 yılında, Byzantion, Kalkhedon ve Kyzikos, Karadeniz'den gelen Atina tahıl filosunu limana yönlendirerek el koymuştur¹⁶. II. Philippos Karadeniz ticaretini elinde tutma girişimi karşısında Byzantion'u kuşatmış ancak ele geçirememiştir¹⁷. Makedon Krallığı'nın MÖ 197-167 yıllarında Roma'ya yenilerek parçalanmasının ardından Byzantion, Thrak istilalarına maruz kalmıştır. Roma'nın Hellenistik krallıklar ve doğuda yaptığı askeri mücadelelerde, Byzantion'un Roma'ya destek vermesi, MÖ 146 yılından itibaren Byzantion'un *Civitas Foederata*¹⁸ sıfatı ile Roma'nın nezdinde ayrıcalıklı bir statü kazanmasını sağlamıştır¹⁹. Byzantion, Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk iki yüzyılı boyunca *Pax Romana* sayesinde barış ve refah içinde yaşamıştır. Byzantion, MS II. yüzyılda, Septimius Severus'a karşı Pescennius Niger taraftarı olarak yer almıştır. Septimius Severus kenti kuşatmış ve MS 195 yılında Byzantion'u ele geçirerek halkı cezalandırmış; bağımsızlığını ve vatandaşlık haklarını elinden alarak kenti yerle bir etmiştir. Kenti *kome* statüsüne indirip Perinthos'a bağlı hale getirmiştir²⁰. Severus muhtemelen MS 197'de Byzantionluları affetmiş ve kenti yeniden inşa ederek *Colonia Antoninia* adını vermiştir. Ancak uzun süren kuşatma ve yıkım kenti zayıflatmış ve Byzantion kuzeyden gelecek saldırılara karşı gücünü kaybetmiştir. MS III. yüzyılda Gothların Karadeniz Bölgesini istila etmesi ve Ege ticaretini engellemesi sonucunda Boğaz önemini yitirmiş ve Karadeniz'den gelebilecek olan istilalar için bir geçiş yolu haline gelmiştir²¹.

MÖ VII. yüzyılın ortasında, Byzantion'a gelen kolonistler, zaman içinde kenti, bir *polis*'te olması gereken özelliklerle donatmaya çalışmışlardır. Byzantion'un ilk koloni kurucuları, kentlerin ve iç kalelerin koruyucusu Pallas Athena'ya tapınmışlar ve karaya çıktıkları yerde (Bosporos Akra) kendi vatanları için çarpışanlar gibi savaşarak Athena Ekbasia (Karaya çıkan) sunağı dikmişlerdir²². Bunun dışında tüm Boğaz hattı boyunca tapınaklar ve sunaklar inşa etmişlerdir. Özellikle Artemis ve Apollon kültü, kentin kurulumundan bu kadar kısa bir süre içinde Boğaz'da birçok tapınım alanına sahip olmuştur²³. Tanrıların tapınım alanının Boğaz üzerinde yer alan çokluğundan ötürü Gyllius,

¹³ Delemen 2010, 54.

¹⁴ Hdt. IV. 89

¹⁵ Ksen. *Anab.* VII. 1. 27.

¹⁶ Demst. *Priv. Orat.* C. VI. 1. 6.

¹⁷ Hesk. *Mil. Patr. Kons.* I. 25; Yavuz 2014, 279.

¹⁸ *Civitas Foederata*: Müttefik, birleşmiş kent: Kabağağaç; Alover 1995, 90, 246.

¹⁹ Cicero *De Prov.* III. 5-6.

²⁰ Cass. Dio *Rhom.* LXXVI. 14. 3-6; van Millingen 2003, 20.

²¹ Tekin 2005, 35.

²² Dion. Byz. *Anap. Bosp.* VIII.

²³ Gyllius 2000, 21, 23.

Boğaz'ı "tanrıların oturduğu yer" olarak adlandırmıştır²⁴.

Byzantion, güçlü surlarla çevrili bir kale olarak ünlenmiştir. Cassius Dio, Byzantion'un, Bosphoros'un yapısından dolayı güçlü bir savunmaya sahip olduğunu ve kentin savunma duvarlarının oldukça güçlü olduğunu belirtmiştir²⁵. Bugünkü Topkapı Sarayı surlarının Byzantion surlarını ana hatlarıyla takip ettiği, sarayın iç surlarının ise Akropolisi çevreleyen surlar üzerine inşa edildiği düşünülmektedir²⁶ (Fig. 3). 1871 yılında tren yolu yapımı sırasında Topkapı Sarayı'nın güneyinde, doğudan batıya uzanan antikçağ duvar kalıntıları ortaya çıkmıştır. Bu kalıntıların Byzantion'un ilk sur sistemine ait olabileceği ve kentin Akropolisini çevrelediği düşünülmektedir²⁷. Kaynakların belirtmiş olduğu yapılar ile arkeolojik kazılarda ele geçen veriler, tam anlamıyla Byzantion'un topografyasını çıkarmak için yeterli olmasa da ilk kentin kurulum alanı ile ilgili bilgileri saptamak için yeterlidir. Sarayburnu'nda yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen Geç Protokorinth/Geçiş Dönemi'ne ait eserler ve MÖ VII-VI. yüzyıllara ait buluntular, antik kaynakların da bahsettiği üzere Megaralı kolonistlerin, Arkaik Dönem'de Byzantion kentini bugünkü Topkapı sarayının bulunduğu tepede ve tepenin eteklerinden aşağıya, Ayasofya'ya kadar olan alanda kurduğunu göstermektedir²⁸.

Konumu itibarıyla antikçağda Karadeniz ve Ege ticaretinde önemli bir noktada yer alan Byzantion'un iki limana sahip olduğu yine Cassius Dio tarafından bildirilmektedir²⁹. Bu limanlardan *Phosphorion* Limanı muhtemelen bugünkü Sirkeci iskelesinin olduğu yerdedir. *Neorion* limanı ise *Phosphorion* limanının batısında bugünkü Bahçekapı olarak adlandırılan yerde olmalıdır³⁰. Marmaray Projesi kapsamında Sirkeci istasyonunda yapılan arkeolojik kurtarma kazılarında, MÖ V. ve III. yüzyıllar arasına tarihlenen keramikler içinde çok sayıda damgalı amphora kulplarına rastlanılmıştır. Bu buluntular, antik kaynakların bahsetmiş olduğu *Phosphorion* Limanı'nın, bugünkü Sirkeci iskelesi civarında olduğunu ve muhtemelen ticari amaçla kullanıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yenikapı-Marmaray Projesi kapsamında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında, Byzantion'un erken dönem buluntularına rastlanılmıştır. Ancak antik kaynaklar Yenikapı'da bulunan antik bir limandan söz etmemişlerdir. Marmara Denizi'nden Karadeniz'e açılacak olan gemiler, Boğaz'ın şiddetli rüzgâr ve akıntısından korunmak için Yenikapı'daki doğal ve korunaklı limanda uygun hava şartlarını bekliyor olabilirlerdi. Bu durum Yenikapı'da bulunmuş olan, MÖ VI-IV. yüzyıllar arasına tarihlenen keramik buluntularını açıklayabilir (Fig. 2).

Antikçağ ve Doğu Roma dönemleri kaynaklarından, erken dönem Byzantion'unda üç agoranın varlığı bilinmektedir. Bunlardan *Strategion* muhtemelen kentin en erken meydanlarından biridir ve kentin limanlarına yakın olması, ticari agora olarak kullanıldığını akla getirmektedir. Thrakion adı verilen düzlükten (Ayasofya civarı) MÖ IV. yüzyılda Ksenophon bahsetmiş ve Onbinler burada dinlenmişti³¹. Tetrastoon adı verilen yer ise düz bir alanken Severus tarafından dört revaklı bir avlu-

²⁴ Gyllius 2000, 23.

²⁵ Cass. Dio *Rhom.* LXXIV. 10. 2-5.

²⁶ Müller-Wiener 1961, 170-171; Berger 2000, 163.

²⁷ van Millingen 1899, 6.

²⁸ Pasinli 2007, 150-151.

²⁹ Cass. Dio *Rhom.* LXXV. 10. 2.

³⁰ Müller-Wiener 1998, 5; Magdalino 2013, 13-14.

³¹ Ksen. *Anab.* VII. 1.24.

Fig. 4-5. Beyazıt'ta Ele Geçen Hellenistik Dönem Mezar Stelleri
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

ya çevrilmişti³². Kaynakların verdiği bilgilere dayanarak, Ksenophon'un MÖ IV. yüzyılda bahsettiği agora / meydan'ın Septimius Severus tarafından dört tarafı revaklı bir *Tetrastoon*'a dönüştüğü varsayılabilir. MS II. yüzyılda Septimius Severus'un kenti yeniden inşası sırasında bu agoraları yenilediği ve daha sonra MS IV. yüzyılda da I. Constantinus tarafından tekrar onarılarak eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Prytaneion, bouleuterion, gymnasium, stadion, tiyatro, Zeuxippos, Aias ve Akhilleus hamamları antik kaynaklar tarafından Byzantion'da varlığı bilinen ancak yeri kesin olarak saptanamayan Roma Dönemi öncesi yapılarıdır (Fig. 3). Yapılan arkeolojik kurtarma kazılarında bu kamu yapılarının varlığını kanıtlayan mimari kalıntı ele geçmemiştir.

Byzantion'a yerleşen ilk koloni kurucularının karaya çıktıkları yerde, Bosporos Akra'nın biraz yukarısında Athena Ekbasia Sunağı ve Poseidon Tapınağı bulunmaktaydı³³. Herodotos'tan Byzantion'da MÖ V. yüzyılda, Artemis Orthosia Sunağı ve Dionysos Tapınağı'nın varlığı bilinmektedir³⁴. Bunun dışında daha geç dönem kaynakları tarafından Byzantion'da Apollon /Helios, Artemis/Selene, Aphrodite³⁵, Ge Anesidora Temenosu, Demeter-Kore Tapınakları ve Hera ile Plouton'a adanmış kutsal alanların yer aldığı bilinmektedir³⁶ (Fig. 3).

1946 – 1952 yılları arasında Beyazıt ve Süleymaniye'de yapılan kazılarda Byzantion Nekropolisi'ne ait buluntular ele geçmiştir³⁷. Beyazıt, Laleli ve Süleymaniye'de MÖ IV. yüzyıldan MS III. yüzyıla tarihlenen mezar stelleri bulunmuştur³⁸ (Fig. 4-5). Beyazıt'da daha yoğun olarak ele geçen mezar stelleri çoğunlukla Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Çarşıkapı'da ele geçen MÖ IV. yüzyıla ait bir mezar steli parçası (Fig. 6), Byzantion Nekropolisi'nin Arkaik Dönem'deki yeri ile Klasik ve Hellenistik Dönem'deki yeri arasında bir geçiş buluntusu olabilir. Byzantion'un Roma Dönemi Nekro-

³² Zos. *Hist. Nov.* II. 31. 2-3; Yavuz 2014, 419-420.

³³ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* IX.

³⁴ Hdt. IV. 87.

³⁵ Ioan. Mal. *Chron.* XIII. 13.

³⁶ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* XIV.

³⁷ Mamboury 1948.

³⁸ Fıratlı 1965, 263-328.

Fig. 6. Çarşıkapı'da ele geçen mezar steli
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Byzantion kent merkezinin erken dönemde Bosporos Akra'da olduğu, ancak kentin Karadeniz'e açılan Boğaz üzerindeki konumu nedeniyle Boğaz ve Haliç'ten de yararlandığı bilinmektedir. Ayrıca buralarda Byzantion territoriumuna giren kutsal alanlar ve limanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Plinius, Kydaros (Alibeyköy) ile Barbyzes (Kâğıthane) Dereleri'nin birleştiği Semystira adı verilen yerde eski bir Thrak yerleşimi olan Lygos'un yer aldığını belirtmiştir⁴⁰. Kydaros ve Barbyzes dereleri arasında bulunmuş olan MÖ VI. yüzyıla tarihlenen bir askos (Fig. 7), Plinius'un bahsettiği Lygos isimli yerleşimin varlığını akla getirmektedir. MS III. yüzyıla tarihlenen ve olasılıkla bir Nymphaion'a ait olan Silahtarağa heykelleri Semystira adı verilen yerin kar-

Fig. 7. Askos
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 8. Silahtarağa Heykel Grubu
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

polisi'nde ele geçen pişmiş toprak kandiller, cam koku şişeleri ve pişmiş toprak unguentariumlar, Beyazıt, Laleli ve Süleymaniye üçgeninde bulunmuştur. Süleymaniye ve Çemberlitaş'ta Byzantion'un Roma İmparatorluk Dönemi Nekropolis'i'ne ait buluntular da ele geçmiştir (Fig. 2). Byzantion Nekropolis'i'nin, MÖ V. yüzyıl veya daha erken dönemde Hipodrom ve adliye çevresini kapsadığı, nüfusun çoğalmasıyla MÖ IV. yüzyıldan itibaren kentin genişlemesiyle Thrakion Caddesi'nden batıya doğru uzanarak Çemberlitaş, Beyazıt, Laleli ve Süleymaniye arasında kalan bölgeyi kapsamış olduğu anlaşılmaktadır³⁹.

şısında ortaya çıkarılmıştır⁴¹ (Fig. 8). Muhtemelen Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent büyüyerek, Plinius'un bahsettiği erken dönem Thrak yerleşimi olan, Kydaros ve Barbyzes dereleri arasındaki Lygos adı verilen yere yayılmış olmalıdır.

Haliç çevresinde bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait mezar stelleri, burada yer alan küçük yerleşmelerin nekropolisine ait olabilir (Fig. 9-11). Dionysios Byzantios, bugünkü Ortaköy'ün kuzeyinde, Baka adı verilen yerde

³⁹ Pasinli 2007, 154.

⁴⁰ Plin. Nat. Hist. IV. 11. 46.

⁴¹ Chaisemartin; Örgen 1984, 101.

Fig. 9. Balat, Mezar Steli MÖ III. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 10. Fener, Mezar Steli MÖ II-I. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 11. Balat, Mezar Steli MS I-II. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 12. Meter'e Adak Steli MS II. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 13. Kuruçeşme, Sunak MÖ II-I. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 14. Bebek, Artemis Heykeli MÖ II-I. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

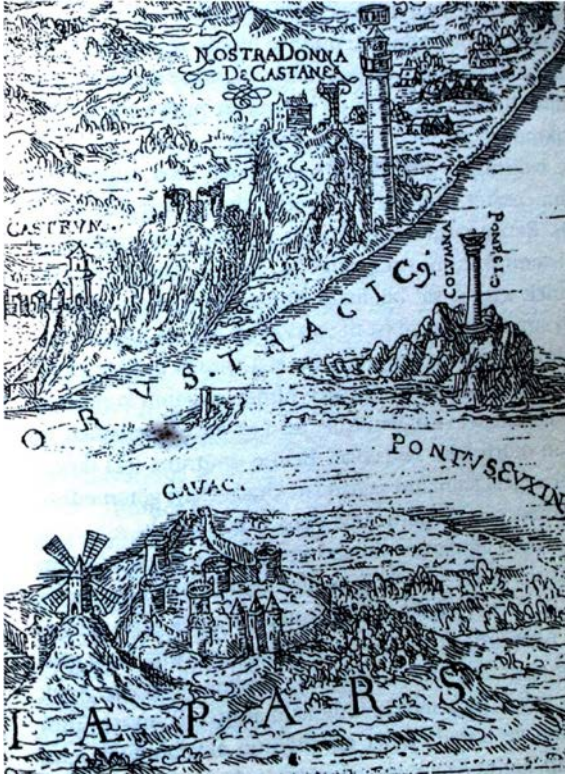

Fig. 15. Avrupa ve Anadolu Hieron'ları ile Kyaneaia Adaları'nın Çizimi (Heberer 2003, 303)

Fig. 16. Kyanei Kayalıkları'nda Bulunan Sütun Kaidesi (Öreke Taşı) (Yoros Kalesi Kazısı Arşivi)

Tanrıların Anası'na ait bir tapınağın bulunduğunu belirtmiştir⁴². Sultanahmet Hippodromu'nda ortaya çıkarılan stel üzerindeki 'Meter'e adadı' yazıtı, (Fig. 12) Byzantion'daki ana tanrıça kültü hakkında fikir vermektedir. Bunun yanı sıra Kuruçeşme'de ele geçen MÖ II–I. yüzyıla ait girlandlı sunak, (Fig. 13) belki de Dionysios Byzantios'un bahsettiği Ana Tanrıça Tapınağı'na ait olabilir. Dionysios Byzantios, Khelai (Bebek) adı verilen yerde Artemis Diktynna Tapınağı'nın bulunduğunu belirtmiştir⁴³. Rumeli Hisarı'nda ele geçen MÖ II–I. yüzyıla ait Tanrıça Artemis heykeli buradaki (Fig. 14) Artemis Diktynna Tapınağı ile ilgili olabilir⁴⁴.

Boğaz'ın Karadeniz'e açılan en uç kısmında Kyaneai adaları bulunmaktaydı. Dionysios Byzantios, bu kayaların birinde, Romalılar tarafından dikilmiş bir Apollon Sunağı yer aldığından bahsetmiştir⁴⁵. Kaynaklarda Kyaneai kayaları olarak geçen bu kayalardan günümüze, Rumeli Feneri'nde bulunan, Öreke taşı olarak bilinen taş ve üzerindeki Roma Dönemi'ne ait kaide gelmiştir (Fig. 15-16). Muhtemelen bu kaide Dionysios'un bahsettiği Apollon Sunağı'na ait bir parçaydı ve daha sonraki bir dönemde üzerine sütun ve başlık eklenmişti⁴⁶.

Byzantion'u kuran Megaralı kolonistlerin, Boğaz hattı boyunca çeşitli yerlerde sunaklar, tapınaklar inşa ettikleri ve kendi ana yurtlarındaki tapınım gören tanrı, tanrıça ve kahramanlara, kurdukları kolonilerde de tapınmaya devam ettikleri antik kaynaklar aracılığıyla bilinmektedir⁴⁷.

Byzantion'un oldukça stratejik bir noktada bulunması, Karadeniz ticaretinin Hellen kent devletleri için hayati önem arz etmeye başladığı MÖ VII. yüzyıl ortalarından itibaren, kentin

⁴² Dion. Byz. *Anap. Bosp.* LII.

⁴³ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* LV.

⁴⁴ Bahsedilen giyimli kadın torsosu İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından 'Artemis heykeli' olarak adlandırılmış ve Artemis Diktynna ile ilgili bir heykel olabileceği ileri sürülmüştür.

⁴⁵ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* LXXXVI.

⁴⁶ Yalçın 2010, 450.

⁴⁷ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* XXXIV, XXXIX, LXXI.

Kalkhedon

CHALCÉDOINE ET HIÉRIA

Echelle
0m 120 240 480 600 960 1200m

⁴⁸ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* CXI.

⁴⁹ Strab. XII. 4. 2.

⁵⁰ Strab. XII. 3-2.

⁵¹ Thuk. VI. 75. 1.

⁵² Hdt. IV. 143-144.

⁵³ Strab. VII. 6. 2.

melerine rağmen, zengin bir bölge yerine karşı tarafta daha fakir bir bölgeyi seçmişlerdi. Plinius, Kalkhedon'un önceleri *Procerastis*, ardından *Colpusa* ve daha sonra *Caesorum oppidum* "Körlerin kenti" şeklinde adlandırmış ve Byzantion'un Kalkhedon'a yalnızca 7 stadia uzaklıkta olduğunu eklemiştir⁵⁴.

Kadıköy'ün en erken dönemlerine ilişkin buluntular Fikirtepe'de ortaya çıkmıştır. Fikirtepe, coğrafi olarak Kalkhedon kentine oldukça yakın bir prehistorik yerleşmedir ve prehistorik dönemde, insanların su kenarlarına yakın yerler tercih ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu yerleşmenin Kalkhedon'u sınırlayan derelerden biri olan Kurbağalıdere kıyısında kurulmuş olması dikkat çekmektedir. Fikirtepe'de yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan çanak çömlekler, James Mellaart tarafından Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Bölgede yapılan yüzey çalışmalarında ise Paleolitik Dönem'e tarihlenen el baltaları ele geçmiştir⁵⁵. Kalkhedon kenti ile ilgili ilk veriler ise Byzantion'a göre daha sınırlı olsa da antik kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Antik kaynaklardan Kalkhedon'un tarihsel sürecinin Byzantion ile birbirine paralel gittiğini söylemek mümkündür. Birbirine oldukça yakın iki kent olan Byzantion ve Kalkhedon, antikçağ tarihi boyunca hemen hemen birlikte hareket etmişler ve bildiğimiz bir savaş dışında aralarında bir gerginlik olmamıştır. Yalnızca Polyainos, Kalkhedon ve Byzantion arasında bir savaş olduğunu, ateşkes ilan edildiğini, ancak Kalkhedon'un bu ateşkese uymayarak Byzantion'a aniden saldırdığını belirtmiştir⁵⁶. Polyainos'un bahsettiği bu savaşın ne zaman ve neden gerçekleştiği bilinmemesine rağmen MS II. yüzyıldan önce olduğu anlaşılmaktadır. MÖ IV. yüzyıl tarihçisi Theopompos, Kalkhedonluların, Byzantionluların halk yönetimiyle tanışmadan önce, kentte herkesin görevine uygun bir yaşam sürmekte olduğunu, ancak Byzantion'un demokrasisini gördükten sonra, ılımlı ve ölçülü olan günlük yaşamlarını aşırılığı kaçarak bozduklarını, yozlaştıklarını ve savurganlaştıklarını belirtmiştir⁵⁷. Bu verilerden yola çıkarak, Byzantion ve Kalkhedon kentlerinin antikçağda birbirleri ile iletişim ve etkileşim halinde olduklarını söylemek mümkündür.

Herodotos, I. Dareios'un, Boğaz üzerine bir köprü kurarak Bosporos'taki Kalkhedon'a geldiğini ve buradan gemiye bindiğini anlatmıştır⁵⁸. Ktesias, I. Dareios'un bu sefer sırasında, İskitler'in daha güçlü olduklarını görüp inşa ettirdiği köprülerden geçtikten sonra Kalkhedonluların evlerini ve tapınaklarını ateşe verdiğiine değinmiştir. Çünkü Kalkhedonlular, Dareios'un Bosporos'da yaptırdığı köprüyü ve Perslerin Zeus Diabateiros onuruna diktikleri sunağı tahrip etmişlerdir⁵⁹. Peloponnesos Savaşları sırasında Atinalı General Alkibiades, Kalkhedon territoriumundaki Khrysopolis'e (Üsküdar) gelmiş ve burayı tahkim ederek bir gümrük istasyonu kurmuş ve Karadeniz'den gelen gemilerden yüzde on ölçüsünde gümrük almaya başlamıştır⁶⁰. Makedonia Kralı II. Philippos MÖ 339 yılında, Karadeniz'den gelen ticaret gemilerinden oluşan Atina konvoyuna Kalkhedon territoriumu içinde yer alan Hieron'da (Anadolu Kavağı) el koymuştur⁶¹. MÖ III. yüzyılın son çeyreğinde Hellenistik krallıklar arasındaki çatışmalar ve Roma'nın egemenliğinin yayılması neticesinde, V. Philip-

⁵⁴ Plin. *Nat. Hist.* V. 43. 149.

⁵⁵ Avcı 2010, 99-101; Harmankaya; Tanındı; Özbaşaran 1997, 'Fikirtepe'.

⁵⁶ Poly. *Strat.* VI. 25.

⁵⁷ Theop. *Philip.* 172.

⁵⁸ Hdt. *Hist.* IV. 85.

⁵⁹ Ktes. *Persk.* XIII. 78; ayrıca bk. Yavuz 2014, 177.

⁶⁰ Ksen. *Hell.* I. 1. 22.

⁶¹ Iust. *Hist. Philip.* IX. 1. 5-6; ayrıca bk. Arslan 2010, 282.

pos ve Roma arasındaki savaşlar Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu sürecin ardından Hellenistik Dönem ve Roma Cumhuriyet Dönemi boyunca Kalkhedon, Byzantion gibi Roma ile müttefik olmuştur⁶². Roma Cumhuriyet Dönemi boyunca da Kalkhedon'un Byzantion gibi aralıklarla bağımsız kent statüsünü koruduğu anlaşılabılır.

Antik kaynaklar, Kalkhedon ve territoriumundan Byzantion'a göre daha az ve daha özensiz bahsetmişlerdir. Yapılan arkeolojik kazılar da Byzantion'a göre daha sınırlı sayıda olmuştur. MÖ VII. yüzyıl ortalarında kurulan kent, MÖ I. yüzyıla kadar olan süreç içerisinde gelişim göstermiş olmalıydı. Siyasi, ekonomik ve ticari etkenler ile nüfus artışı, kent planlanmasını büyük oranda etkilemiş olmalıdır.

Antik kaynaklar Kalkhedon surlarına çok fazla değinmemişlerdir. MS II. yüzyıl yazarı Polyainos, Kalkhedon'un surlarının dayanıklılığı sayesinde, I. Dareios'un kuşatmasına karşılık vermediğini belirtmiştir⁶³. Polyainos'un sözlerinden, Kalkhedon kentinin MÖ V. yüzyılda oldukça güçlü surlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1975 yılında Osmanağa mahallesinde ortaya çıkan Hellenistik Dönem defnesi⁶⁴ (Fig. 18-19), MÖ III. yüzyılda Kalkhedon kenti sınırlarının bugünkü Bahariye cadde-sine kadar uzandığına işaret edebilir.

Fig. 18-19. Byzantion ve Kalkhedon Ortak Darp Sikkeleri, MÖ III. Yüzyıl
(Le Rider – Olcay 1984, no. 99, 115; Tekin 2012, Res. 6-7)

Antik kaynaklar tarafından, Kalkhedon'un biri doğuya (Kalamış koyu) diğeri ise batıya (Haydarpaşa koyu) bakan iki limanı olduğu bilinmektedir⁶⁵. Kentsel dönüşüm faaliyetlerinin yoğun olarak devam ettiği Kadıköy'de gerçekleştirilen kurtarma kazılarında Kalkhedon'un limanına ilişkin mimari buluntuların gün ışığına çıkabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Kalkhedon'daki kamu yapılarından yalnızca agora, Polyainos tarafından bildirilmektedir⁶⁶. Polyainos, Dareios'un Kalkhedon kentini kuşattığını, ancak Kalkhedon'un yiyecek sıkıntısı bulunmadığından karşı atakta bulunmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Dareios, kentin 15 stadia dışındaki Aphasios Tepesi'nden (Çamlıca Tepesi?) itibaren lağım kazdırmış, Pers askerleri zeytin ağacı köklerinden kentin agorasına geldiklerini anlayıp yüzeye çıkmışlar ve Kalkhedon askerleri surlarda nö

⁶² Arslan 2010, 285.

⁶³ Poly. *Strat.* VII. 11. 5.

⁶⁴ Le Rider; Olcay 1984, 103, 108-109.

⁶⁵ Dion. *Byz. Anap. Bosp.* CXI-CXII.

⁶⁶ Poly. *Strat.* VII. 11. 5.

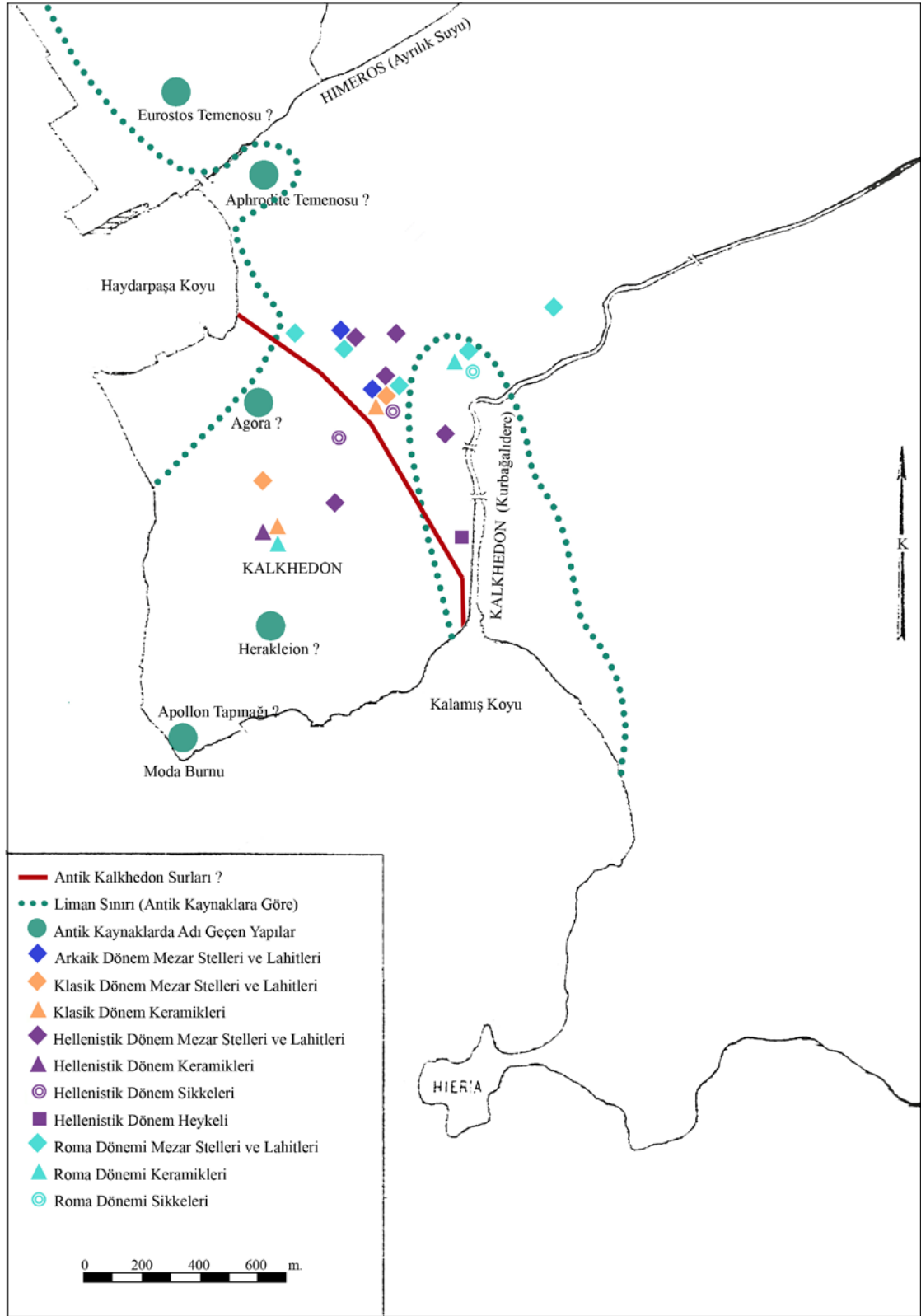

Fig. 20. Antik Kaynaklara Göre Byzantion'da Bulunan Yapılar ve Arkeolojik Kazılarda Çıkan Buluntuların Dağılımı (Janin 1975, 30; Düzenleme N. Lordoğlu 2015)

betteyken kent düşmüştür⁶⁷. Kalkhedon'da Polyainos'un bahsettiği agora, MÖ V. yüzyılda kentin ana merkezinde bulunuyor olmalıydı. Kalkhedon'u sınırlayan sur duvarının, çıkan arkeolojik buluntulardan, bugünkü Yeldeğirmeni, Söğütlüçeşme ve Altıyol aksında olduğu düşünüldüğünde, kentin topografik yapısı göz önünde bulundurularak, Klasik Dönem agorasının bugünkü Kadıköy Çarşısı'nın bulunduğu yerde olduğu öngörülebilir (Fig. 20).

Dionysios Byzantios, Himeros Deresi'nin (Ayrılık Suyu?) hemen yanında Aphrodite temenosunun yer aldığını ve bu düzlüğün hemen yanında ise Kalkhedon'un bulunduğunu belirtmiştir⁶⁸. Petrus Gyllius, Kalkhedon'un dış mahallesinde yer alan düzlükte Aphrodite Tapınağı'nın yer aldığını ve bu tapınağın yerine Agia Euphemia Kilisesi'nin yapıldığını belirtmiştir⁶⁹. von Hammer, Aphrodite mabedinin Üsküdar ve Kalkhedon arasında bulunduğunu belirtmiştir⁷⁰. Anlatılanlardan yola çıkarak bahsedilen Aphrodite Temenosu'nun, Kalkhedon'un biraz dışında, bugünkü Haydarpaşa civarında olabileceği tahmin edilmektedir. Apollon, Boğaz kıyısında altı tapınağa sahipti ve bunlardan en eski olanı Kalkhedon'da bulunmaktaydı. Dionysios Byzantios, bu tapınağın bilicilik açısından hiçbir eksiği olmadığını belirtmiştir⁷¹. Megara'nın en erken Dor tanrısı Apollon'dur. Dionysios Byzantios'un sözlerinden, Kalkhedon'da Apollon'un baş tanrı olarak tapınım gördüğü ve Delphoi Kehanet Ocağı tarafından tanındığı anlaşılabılır. Bir Megara kolonisi olan Kalkhedon'da, ana kentte olduğu gibi Pythia oyunları düzenlenmekteydi. MÖ V-III. yüzyıl ve Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinde rastlanan Apollon betimi, Kalkhedon'daki Apollon kültünün varlığına işaret etmektedir⁷² (Fig. 18). Dethier, Gyllius'tan farklı olarak, Dionysios Byzantios'un bahsettiği bilicilikle ünlü Apollon Tapınağı'nın üzerine Agia Euphemia Kilisesi'nin yaptırıldığını, bu kilisede MS 451 yılında Evrensel Consul'un toplandığını belirtmiş ve kilisenin Kanuni Sultan Süleyman tarafından yıktırılıp sütunlarının Süleymaniye Camii'nin süslemesinde kullanıldığını söylemiştir⁷³. Ksenophon, Alkibiades'in Kalkhedon kuşatması sırasında, Daskyleion Satrabı Pharnabazos'un Spartalı komutan Hippokrates'e yardım için ulaşmak istediğini, ancak Alkibiades'in kent çevresine ördüğü ahşap duvar arasındaki geçidin darlığı nedeniyle Hippokrates'e ulaşamayıp, kendi karargâhının bulunduğu Kalkhedon Herakleion'una çekildiğini belirtmiştir⁷⁴. Ksenophon'un bu sözlerinden Kalkhedon kent merkezi sınırları içerisinde Herakles Kutsal Alanı bulunduğu söylenebilir (Fig. 20).

Antik kaynaklar, Kalkhedon kent merkezinde bulunan Apollon ve Herakleion kutsal alanlarının lokalizasyonları hakkında bilgi vermemişler ve arkeolojik kazılarda bu kutsal alanlara ilişkin henüz bir buluntu ortaya çıkmamıştır. Ancak Byzantion'da bulunan kutsal alanların birçoğunun Bosporos Akra'nın doğuya bakan en uç noktasında yer alması, Kalkhedon'da bulunan kutsal alanların belki de Byzantion'da olduğu gibi denize doğru çıkıntı yapan bir burun üzerinde bulunduğunu akla getirebilir. Denize oldukça dik inen bugünkü Kadıköy'deki Moda Burnu, Avrupa yakasındaki Sarayburnu ile topografik açıdan benzerlik göstermektedir. Kalkhedon surları içinde yer alan kutsal alanlar, Byzantion'da olduğu gibi yüksek bir burun üzerinde yer alıyorsa, Kadıköy'deki Moda Burnu da

⁶⁷ Türkoğlu 2014, 204.

⁶⁸ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* CXI.

⁶⁹ Gyllius 2000, 230.

⁷⁰ von Hammer 2011, 42.

⁷¹ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* CXI-CXII.

⁷² Hanell 1934, 164-165.

⁷³ Dethier 1993, 94.

⁷⁴ Ksen. *Hell.* I. 3. 6-7.

kutsal alanlar için uygun bir seçim olmalıydı. Aynı şekilde, Asya Hieronu'nunda bir burun üzerinde yer aldığı ve içinde yanan bir ateşten Karadeniz'e açılacak olan gemileri yönlendirdiği bilinmektedir. Bu durum, Boğaz'ın güneydoğu girişinde bulunan Kalkhedon için de geçerli olabilirdi. Güneyden gelerek Boğaz'a girecek olan gemiler, belki de bugün oldukça dik bir şekilde denize inen Moda Burunu üzerinde yer alan kutsal alanların içinde yanan ateş tarafından yönlendiriyordu.

Kalkhedon kenti ile ilgili arkeolojik veriler oldukça sınırlıdır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde yapılan inşaat kazılarında, kentle ilgili az sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Bu bulgularla kentin topografyasını ve sınırlarını belirlemek oldukça zor olsa da antik kaynakların verdiği bilgiler ışığında kentin yayılım alanı hakkında fikir yürütmek mümkündür. Ele geçen az sayıdaki arkeolojik veriden yola çıkarak, Kalkhedon'un kuzeyden akan Ayrılık Suyu ve güney doğudan gelen Kurbağalıdere ile çevrelenerek muhtemelen bugünkü Kadıköy Çarşısı'nı içine alacak şekilde kurulmuş olduğu varsayılabilir. Dionysios Byzantios'un belirttiği limanlar da Kalamış koyu ve Kadıköy Limanı olmalıdır. Kent bu iki koyun arasında kurulmuş olmalıdır.

Kalkhedon'un sur hattını saptayabilmek oldukça zordur. Ancak, Osmanağa Mahallesi'nde Kalkhedon surlarına ait olabileceği düşünülen devşirme mimari parçaların yer aldığı bir duvar örgüsü tespit edilmiştir⁷⁵. Bunun yanı sıra 1975 yılında, Kadıköy, Serasker Piriçavuş sokaktaki bir binanın temel kazısında, aralarında Kalkhedon, Byzantion, Kalkhedon – Byzantion ortak basım sikkeleri ve II. Seleukos (MÖ 246 – 225) sikkelerinin bulunduğu 133 adet bronz sikkeden oluşan bir define bulunmuştur (Fig. 18-19). Yapılan çalışmalarda, definenin tarihinin MÖ 235 – 220 yılları arasına tarihlendiği anlaşılmaktadır⁷⁶. Bu defineden ve duvar kalıntısından yola çıkarak, Kalkhedon'un sur içi sınırlarının MÖ III. yüzyılda, bugünkü Bahariye Caddesi'ne kadar uzandığı söylenebilir.

Yeldeğirmeni, Altıyol ve Söğütlüçeşme'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan MÖ VI-MS I. yüzyıllar arasına tarihlenen mezar stelleri, Kalkhedon Nekropolisi'nin aksı hakkında fikir vermektedir (Fig. 21-22-23). Mezar buluntularından yola çıkarak, Kalkhedon Nekropolisinin Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlerde Yeldeğirmeni ve Altıyol çevresinde olduğu, Erken Roma döneminde kentin genişlemesine bağlı olarak nekropolisin, kuzeye, Söğütlüçeşme'ye doğru yayıldığı söylenebilir.

Kalkhedon territoriumunun sınırlarının nereye kadar uzandığı belli değildir, ancak Asya yakasındaki Boğaz kıyısının Byzantion'da olduğu gibi Kalkhedon territoriumu içinde olduğu düşünülebilir. MÖ IV. yüzyıldan itibaren antik kaynaklar tarafından bahsedilen ve Kalkhedon territoriumu içerisinde küçük bir yerleşim yeri olduğu düşünülen yer Khrysopolis'dir. Üsküdar-Marmaray projesi kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda, MÖ VI-I. yüzyıllar arasına tarihlenen buluntular ele geçmiştir (Fig. 24-25). Antik kaynaklar, MÖ V. yüzyılda Khrysopolis'te Karadeniz ticaretinin kontrolü için bir gümrük istasyonu kurulduğundan bahsetmişlerdir. Üsküdar'da ortaya çıkan Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönem keramik buluntuları bu görüşü destekler niteliktedir.

Dionysios Byzantios, Kikonion (Çengelköy) adı verilen yerden bahsetmiştir⁷⁷. Çengelköy'de ele geçen MÖ I. yüzyıl ile MS I. yüzyıl arasına tarihlenen pişmiş toprak kap parçaları (Fig. 26) Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde Dionysios'un bahsettiği yerleşimin göstergesi ol-

⁷⁵ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Dosya No: 474 GENEL 62068/393, <http://www.envanter.gov.tr/anit/arkeoloji1/detay/56655>

⁷⁶ Le Rider; Olcay 1984, 103, 108-109.

⁷⁷ Dion. Byz. *Anap. Bosp.* CVI.

Fig. 21. Yeldeğirmeni, Mezar Steli MÖ VI. Yüzyıl (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 22. Altıyol, Mezar Steli MÖ III. Yüzyıl (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 23. Söğütlüçeşme Mezar Steli MS I. Yüzyıl (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 24. Üsküdar, Kyliks MÖ VI-V. Yüzyıl (Pekin 2007, 71)

Fig. 25. Üsküdar, Kantharos MÖ IV. Yüzyıl (Pekin 2007, 74)

Fig. 26. Çengelköy, MÖ I-MS I. Yüzyıl (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 27. Kanlıca, Adak Steli MS II. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Fig. 28. Yuşa Tepesi, MÖ V. Yüzyıl
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

malıdır. Phriksos (Kanlıca) adı verilen yerde ise⁷⁸ MS II. yüzyıla ait Tanrıça Isis kabartmalı adak steli ele geçmiştir (Fig. 27). Dionysios'un Herakles'in Kline'si⁷⁹ olarak adlandırdığı bugünkü Yuşa Tepesi'nin kuzey yamacında MÖ V. yüzyıla ait kabartma parçaları ele geçmiştir (Fig. 28). Bugün halen daha kutsal olduğuna inanılan Yuşa Tepesi'nin Hellen ve Roma dönemlerinden itibaren kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır. Strabon, bugünkü Anadolu Kavağı sınırları içinde yer alan, 'tapınak / kutsal yer' anlamına gelen yeri 'Kalkhedonluların Hieron'u'⁸⁰ olarak adlandırmıştır. Strabon'un tanımından bu yerin antikçağda Kalkhedon territoriumu içinde yer aldığı söylenebilir. Antik kaynaklar Pontos'un ağzında yer alan On İki Tanrı sunağı ve Zeus Ourios Tapınağından bahsetmişlerdir. Bugün 12. yüzyıl Doğu Roma kalesinin bulunduğu tepe, Karadeniz'e ve İstanbul Boğazı'na olan konumu nedeniyle antik kaynakların bahsettiği Hieron kutsal alanını işaret ediyor olmalıdır. Yoros kalesinin dış duvarlarının çevrelediği denize doğru dik inen burun, muhtemelen antik kaynakların bahsettiği Hieron'un konumlandığı yerdir.

Byzantion ve Kalkhedon Kentlerinin Karşılaştırılması

Byzantion ve Kalkhedon kentlerinin ikisi de MÖ VII. yüzyılın ortasında Megaralı kolonistler tarafından dağlık birer burunda kurulmuştur. Bosporos'un doğal yapısı nedeniyle Byzantion ve Kalkhedon'un konumu, Büyük Kolonizasyon hareketinde, kolonistler için oldukça elverişli görünmüş olmalıdır. Antik kaynaklar, Kalkhedon'un Byzantion'dan kaç yıl önce kurulduğu konusunda çelişmeler de Kalkhedon'un, Byzantion'dan önce kurulduğu konusunda hemfikirlerdir. Kalkhedon'un Byzantion'dan daha önce kurulması antikçağ tarihçileri tarafından bir hata olarak görülmesine rağmen MÖ VII. yüzyılın ortalarındaki koşullar, muhtemelen Megaralıları coğrafya ve savunma açısından daha uygun alanları kolonize etmeye itmiş olmalıdır. Tüm bunların yanında, Megaralı kolonistler, Byzantion'u kurduklarında Kalkhedon'u terk etmemişlerdir. Pontos'u Propon-tis'e bağlayan Bosporos'un Anadolu ve Avrupa kıyısında yer alan bu iki kent, muhtemelen ticaret ve savunma için önem arz etmekteydi. Byzantion ve Kalkhedon'un MÖ VII. yüzyıl ortalarından MÖ I. yüzyıla kadar ki tarihsel süreçte, çoğu zaman birbirleri ile ortak hareket ettikleri ancak bazı istisnai

⁷⁸ Dion. Byz. Anap. Bosp. XCII.

⁷⁹ Dion. Byz. Anap. Bosp. XCV.

⁸⁰ Strab. VII. 6. 1. 49.

durumlarda karşı sahalarda yer aldıkları görülmektedir. Muhtemelen her iki kent de Boğaz'ın iki yakasında birbirleri ile ittifak halinde hareket etmişlerdi. İki kentin de MÖ III. yüzyılda ortak sikke basması bu ittifakın güçlü kanıtlarından biri olmalıdır. Byzantion'un daima batıdan gelen Thrak baskısı altında olması, tarım yapamaması ve topraklarının yağmalanması, belki de karşı kıyıda yer alan komşusu Kalkhedon ile ilişkisini iyi yönde geliştirmeye zorlamış olabilir. Her iki kent de Bosporos'un iki yakasında kurulmuş olan konumları ile Pontos'a giden ve gelen gemileri kontrol etmekte ve diğer Hellen kent devletleri stratejik konumları itibarıyla Byzantion ve Kalkhedon'un müttefikliğine ihtiyaç duymaktaydı. Bu durum da antikçağda her iki kentin kendilerini güvende hissetmelerine yol açıyor olmalıydı.

Byzantion ve Kalkhedon kentlerinin sur hattını ve sistemini saptayacak arkeolojik veriler olmasına rağmen, antik kaynaklardan iki kentin de sağlam sur duvarlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Byzantion'dan gelen Thrak saldırıları ile Perslerin MÖ V. yüzyılda iki kenti de tehdit ettiği düşünüldüğünde anlaşılır gözükmektedir. Antik kaynaklardan yola çıkarak yarımada üzerine kurulu olan kentlerin deniz surlarının, Byzantion'da olduğu gibi muhtemelen Kalkhedon'da da kara tarafına kıyasla daha alçak olduğu düşünülebilir. İki kentin kurulduğu burun, birden yükselerek denizden gelecek saldırılara karşı avantaj sağlamaktaydı. Byzantion ve Kalkhedon kentlerinin sur duvarlarına ait herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamasına rağmen, iki kentin de jeolojik yapısını göz önüne alarak fikir yürütebilmek mümkündür.

Byzantion ve Kalkhedon'un sur içinde ikişer⁸¹ limana sahip oldukları, sur dışında ise Bosporos'un ve Khrysokeras'ın doğal yapısından ötürü birçok limanı barındırdıkları anlaşılmaktadır. İki kentin de sur içinde sahip olduğu iki liman hem kentlerin kuruldukları alanın yapısından hem de ihtiyaçtan kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim antikçağda Boğaz'ın oldukça işlek olduğu ve Pontos'a giden ve gelen gemilerin Byzantion ve Kalkhedon limanlarına uğradığı düşünülebilir. Bosporos üzerinde, Anadolu ve Avrupa kıyılarında da Byzantion ve Kalkhedon kentlerine ait limanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Pontos'a gidecek olan gemilerin, uygun rüzgârları beklemek için bu limanlara sığındığı antik yazarlar tarafından bildirilmektedir. Aynı şekilde, Pontos'tan gelerek, Boğaz'ın şiddetli akıntısından kaçan gemiler de Haliç'e girerek koyun, gemiler için uygun limanlarından yararlanmış olmalıydılar. Kalkhedon Deresi ve Himeros'un aktığı Kalkhedon Limanı ile bugünkü Kalamış koyu da Kalkhedon'un sur içindeki limanlarıydı ve Propontis'ten gelerek Bosporos'a giren gemileri, Anadolu yakasında ilk olarak bu limanlar karşılıyor olmalıydı. MÖ V. yüzyılda Kalkhedon arazisinde kurulan Khrysopolis'teki gümrük istasyonu ise, Kalkhedon'un, Bosporos üzerindeki limanlarından birinde bulunuyor olmalıdır.

Byzantion ve Kalkhedon'un, Boğaz'ın yapısından kaynaklı olarak, Propontis'ten Pontos'a kadar, kıyı boyunca kutsal alanlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Byzantion ve Kalkhedon'un ortak bastıkları sikkelerin ön yüzlerinde Athena, Demeter, Apollon ve Poseidon başlarının betimlenmesi, iki kentte de bu tanrıların tapınım alanlarının olduğunun göstergesi olabilir. İki kenti birbirinden ayıran Bosporos'un, Byzantion ve Kalkhedon için önemli olduğu, arka yüzde betimlenen gemi pruvası, trident ve Poseidon ile anlaşılmaktadır. Megara'da MÖ III. yüzyılda basılan iki yunus arasında kentin etnikonunun yer alması da Megara kolonisi olan Byzantion'daki sikkelerle de benzerlik göstermektedir⁸². Megara ve Byzantion sikkelerinde balığın çokça yer alması, ikisi de kıyı kenti olan bu şe-

⁸¹ Cass. Dio. LXXXV. 10. 2; Dion. Byz. *Anap. Bosp.* XI.

⁸² Tekin 2012, 51-54, 56

hirlerde ki deniz ve balığın bereketini, önemini simgeliyor olmalıydı. Byzantion ve Kalkhedon kentlerinde Megaralı unsurların bulunması, iki kentin de Megaralı kolonistler tarafından kurulmuş olduğuna işaret etmektedir. Byzantion ve Kalkhedon kentlerinin gelişiminde, Megara'dan almış olduğu dini ve kültürel yaşamın etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Byzantion'un topografik yapısından, kentte bulunan agora, Akropolis ve kutsal alanların lokalizasyonlarını tahmin etmek mümkündür. Özellikle antik kaynakların detaylı bir biçimde antik yapıların lokalizasyonlarını belirtmesi ve ortaya çıkan arkeolojik buluntular, mimari kalıntı olmamasına rağmen, bahsi geçen yapıların yerleri hakkında fikir vermektedir. Antik kaynaklar, Byzantion'da bulunan kutsal alanların, Bosporos Akra'nın kuzey doğusunda, kentin Akropolis bölgesinde yoğunlaştığını göstermektedir. Byzantion'un düzlük ve açık alanlarının (bugün Ayasofya'nın bulunduğu alan olmalı), Hellen ve Roma dönemlerinde, agoralar için tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Kentin doğuya bakan yamacı ise, muhtemelen tiyatro ve amfitiyatronun bulunduğu yer olmalıdır. Antik kaynaklar, Byzantion'un konutlarından bahsetmemiştir. Ancak erken dönemde, konutların kentin bulunduğu yarımadanın güneyinde toplanmış olabileceği öngörülebilir. Byzantion'un kent planını belirleyecek arkeolojik buluntulara henüz ulaşılmamıştır. Byzantion'daki yapıların yerleri hakkında bilgi veren antik kaynaklardan, kentin erken dönemde düzensiz bir planda kurularak geliştiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, MS II. yüzyılda yenilenen, ardından I. Constantinus tarafından Yeni Roma'nın başkenti ilan edilip, gelişerek büyüyen bir kentin, düzenli bir plana sahip olması beklenemez. Septimius Severus'un kentin yeniden imarında, antikiteye ait yapıların işlevlerini değiştirmede, erken dönem kamu yapılarının yerine yeni kamu yapıları ve kutsal alanlar inşa ettiği anlaşılmaktadır. Benzer bir durum I. Constantinus Dönemi'nde de yaşanmış olmalıdır. Ancak I. Theodosius'un tüm pagan yapılarını yıktırıp işlevlerini değiştirdiği göz önünde bulundurulduğunda, kentin planının da büyük ölçüde değiştiği sonucu çıkartılabilir. Antik kaynakların Kalkhedon'da bulunan yalnızca birkaç yapıdan bahsetmiş olmaları, Byzantion'da olduğu gibi, Kalkhedon'daki yapıların lokalizasyonları ve kentin planını belirlemeye imkân vermemektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Kalkhedon'daki kazıların Byzantion'a göre daha az yapılmış olması da bugün tümüyle modern yerleşmenin altında kalmış olan bu antik *polis* hakkında daha fazla fikir edinmemizi engellemektedir.

Sonuç

Aynı coğrafyaya karşılıklı kurulmuş olan iki komşu kent, Byzantion ve Kalkhedon'un, 8000 yıllık bir geçmişi barındırdıkları ve Prehistorik çağlardan itibaren iskâna uğrayarak kolonizasyon hareketleri sırasında birer *polis* olarak birbirine yakın zamanlarda kuruldukları anlaşılmaktadır.

MÖ VII. yüzyıl ortalarından Roma İmparatorluk Dönemi başlangıcına kadar olan süreç içinde, Byzantion ve Kalkhedon'un siyasi, askeri ve ekonomik açıdan birbirleriyle benzer ve zaman zaman ortak hareket ettikleri görülmüştür.

Byzantion ve Kalkhedon'dan bahseden en erken antik yazarların eserleri MÖ V. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu dönem ö. ncesine ilişkin bilgilerimiz yalnızca daha geç dönem yazarları tarafından bahsedilen, kentin kurulumu ve mitolojisi ile ilgili bilgilerdir. MÖ V. yüzyıldan itibaren antik kaynakların verdiği bilgilerden yararlanarak iki kentin içinde yer aldığı tarihsel süreci belirlemek mümkün olabilmiş ve bu dönemden itibaren Byzantion ve Kalkhedon'un çeşitli kuşatmalara ve istilalara maruz kaldığı görülmüştür. Her iki kentin de sur içinin kapsadığı alan küçük olmasına rağmen teritoriumlarının oldukça geniş bir alanı kapsadığı anlaşılmaktadır. Byzantion ve Kalkhedon'un, Boğaz'ın Asya ve Avrupa yakası boyunca limanlara ve kutsal alanlara sahip olması, her iki kentin de Boğaz'ın Karadeniz ve Marmara çıkışını kontrol ettiğine işaret etmektedir.

İki kentin de kurulduğu bölgenin çok stratejik bir noktada bulunması, Karadeniz ticaretinin Hellen kent devletleri için hayati önem arz etmeye başladığı MÖ VII. yüzyıl ortalarından itibaren, Byzantion ve Kalkhedon'un kontrolünün diğer kent devletleri tarafından paylaşılamamış olmalarına neden olmuştur. Ancak bu durum, Byzantion ve Kalkhedon'a ekonomik çıkar da sağlamış olmalıdır. Karadeniz ticaretini konumu itibarıyla kontrol eden Byzantion ve Kalkhedon'un, Atina'ya tahıl ihraç eden gemilerin geçişinden gümrük vergisi aldıkları anlaşılmaktadır. Byzantion'un Thrake'deki arazilerinde, toprağın verimli olmasına rağmen, Thrak tehdidinden dolayı tarım yapamadığı, toprağı işlemek için Bithynia arazilerinden yararlandığı ve büyük ölçüde tahıl Karadeniz'den ithal edip Atina ve belki de başka kentlere ihraç ettiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla Byzantion ve Kalkhedon'un ekonomisinin büyük bir bölümünü Karadeniz ticaretinin oluşturduğu söylenebilir. Tarıma elverişli topraklara sahip bu iki kentin tarım alanlarının Galatlar ve Thraklar tarafından yağmalanması, Byzantion ve Kalkhedon'un ekonomisinin yalnızca tarım ve balıkçılık üzerine olmadığını, Karadeniz ticaretiyle gelen hububata da ihtiyacın olduğuna işaret etmektedir. Byzantion ve Kalkhedon konumları nedeniyle hem Marmara Denizi'nden hem de Karadeniz'den gelen ticaret gemilerini kontrol edebiliyor ve zor durumda kaldığı zaman gemilere el bile koyabiliyordu. Dolayısıyla bu iki kentin tarım yapma konusunda dezavantajları olmasına rağmen konumları itibarıyla tahıl ticaretini kontrol edebildikleri ve Karadeniz ticareti devam ettiği sürece hububat konusunda büyük bir krize girmedikleri söylenebilir.

Byzantion ve Kalkhedon'un savunma sistemlerine dair herhangi bir buluntu elimize geçmemiş olmasına rağmen, antik yazarlardan iki kentin de kolay aşılabilecek sur duvarlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Kentlerin kuruluşlarından itibaren Thrak, daha sonra Bithynia ve Galat tehdidi altında olması ve konumları nedeniyle Klasik ve Hellenistik dönemler boyunca sürekli istilaya ve kuşatmaya maruz kalmaları, Byzantion ve Kalkhedon'un etrafını saran sur duvarının saldırılara karşı dayanıklı yapılmasını gerektirmiş olmalıdır.

Girinti ve çıkıntıların çok olduğu Boğaz'ın Asya ve Avrupa yakası, iki kentin territoriumuna giren birçok limanı barındırmıştır. Antikçağda Karadeniz'e giden ve gelen gemilerin sayıca fazla olduğu düşünüldüğünde gemilerin, Boğaz'ın şiddetli akıntısından kaçmak ve Pontos'un bilinmezliklerine açılmadan önce uygun rüzgârları beklemek için bu iki kentin limanlarında sığındığı anlaşılmaktadır. Byzantion ve Kalkhedon kentlerinin sur içinde limanlar barındırdığı antik yazarlardan anlaşılma ile birlikte, Byzantion'un limanları olduğu düşünülen Sirkeci ve Yenikapı (doğal?) kazılarında ortaya çıkan Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönem keramikleri, Karadeniz ticaretinin Byzantion'dan geçtiğinin göstergesi olmalıdır. Kadıköy'de sistemli bir kazı yapılmaması sonucu, antik kaynakların bahsettiği limanlara ilişkin buluntulara henüz rastlanmamış, ancak Kalkhedon'un territorium alanına girdiği düşünülen Khrysopolis'te, Marmaray – Üsküdar Projesi kapsamında yapılan kazılarda, ticaretin göstergesi olan keramik buluntuları ele geçmiştir. Bu durum, MÖ V. yüzyılda Khrysopolis'te kurulan gümrük istasyonunu açıklar niteliktedir.

Bosporos Akra'da Byzantion'un kuruluşundan itibaren meydanların bulunduğu, kentin büyümesiyle ve MS II. yüzyılda Septimius Severus tarafından yıkılıp tekrar yapılandırılmasıyla burada yer alan kamu yapılarının büyüdüğü, çoğaldığı veya işlevlerinin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Kentin büyümesi ve nüfusun artmasıyla, kent merkezi de genişleyerek, kenti çevreleyen sur duvarı batıya kaymıştır. Kalkhedon'da MÖ V. yüzyılda kamu yapılarından yalnızca agoranın varlığı bilinmektedir, daha sonraki dönemlerde buradaki meydanlara ya da kamu yapılarına ait veri bulunmamaktadır.

Petrus Gyllius'un 'tanrıların oturduğu yer' olarak isimlendirdiği, Byzantion ve Kalkhedon'un ter-

ritoriumuna giren Boğaz'ın her iki yakası da birçok kutsal alanı barındırmaktaydı. Kolonistlerin, Byzantion'u kurduklarından itibaren kendi kentlerindeki kültleri yeni kurdukları kente taşıdıkları ve hem kentin kurulduğu Bosporos Akra'da hem de Boğaz hattı boyunca tapınaklar ve sunaklar inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Karadeniz'e açılacak olan gemiciler tarafından, Boğaz'ın şiddetli akıntısından, rüzgârlarından korunmak ve Karadeniz'deki yolculuklarının iyi geçmesi için Boğaz üzerinde adaklar sundukları birçok kutsal alan oluşturmuşlardır. Erken dönem kaynakları, Akropoliste yer alan kutsal alanlardan ya da kamu yapılarından bahsetmemiştir, ancak Doğu Roma Dönemi kaynakları, kentin kurulduğu Akropolis üzerinde Byzas tarafından inşa edilmiş olan tapınaklar ve kutsal alanlar bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu durum, günümüze ulaşmamış erken dönem antik yazarların varlığına ya da kayıp metinlere işaret ediyor olmalıdır. Byzantion ve Kalkhedon kentleri ile territoriumlarında bulunan kutsal alanlara ilişkin şu ana kadar hiçbir mimari arkeolojik buluntu ele geçmemiştir. 16–19. yüzyıllar arasında İstanbul'u gezen seyyahlar aracılığıyla, bu kutsal yapıların işlevlerinin Doğu Roma, Osmanlı dönemlerinde değiştirilerek, tapınakların ve sunakların taşlarının kilise ve camii yapımı için söküldüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple, bu kutsal alanların varlığına yalnızca antik yazarların aktardığı bilgiler neticesinde ulaşılabilmektedir.

Byzantion ve Kalkhedon'da, antik kaynaklarda adı geçen mimari buluntulara henüz rastlanmamış olmasına rağmen, İstanbul'un Fatih ve Kadıköy ilçelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan küçük buluntular, Byzantion ve Kalkhedon'un kurulum alanı ile ilgili fikir vermektedir. Sarayburnu'nda yapılan arkeolojik kazı ve sondajlarda ortaya çıkarılan buluntulardan yola çıkarak, Byzantion kent merkezinin bugünkü Sultanahmet civarında olduğu ve yerleşimin aynı yerde, Doğu Roma döneminde de devam ettiği görülmektedir. Doğu Roma dönemi yapıları kazısında bulunan Klasik Dönem'e ait küçük buluntular, Byzantion'un kent merkezinin Sarayburnu'nda olduğunu bir kez daha göstermektedir. Nekropolis buluntularından yola çıkarak, kentin büyüdükçe batıya doğru genişlediği anlaşılmaktadır. Ancak erken dönemde batıda var olan Thrak tehdidi düşünüldüğünde, Roma İmparatorluk Dönemi başlarında ya da biraz daha sonra bu tehdidin ortadan kalkarak, kentin batıya doğru ilerleyebildiği öngörülebilir. Byzantion'a nazaran Kalkhedon'da ortaya çıkan buluntular, kentle ilgili verileri saptamada yetersiz olmasına karşın, kentin Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Erken Roma dönemlerinde kapladığı alanı yaklaşık olarak belirlemek mümkündür. Ancak daha geç dönemde kentin büyümesine bağlı olarak yayıldığı alanı saptamak zordur. Kenti çevreleyen iki derenin (Kalkhedon ve Himeros) varlığı, Kalkhedonluların bugünkü Kadıköy merkezinden çok uzaklaşmayarak kuzeye doğru bir yayılım gösterdiğini düşündürmektedir.

İstanbul'un Avrupa ve Asya yakasında yapılan ulaştırma ve inşaat projelerinin devam etmesiyle, Byzantion ve Kalkhedon kentleriyle ilgili daha fazla veriye ulaşmak mümkün olacaktır. Tüm tarihi boyunca farklı uygarlıklar ve iktidarlar tarafından yeniden inşa edilen bir kent özelliğini gösteren Byzantion ve Kalkhedon'un günümüzde de benzer yeniden imar süreçlerine tabi tutulması arkeolojik alanların önemli boyutlarda tahribatına yol açarken, paradoksal görünse de bizi yeni bilgilere ulaştırmaktadır. Antikçağın iki önemli kentinin erken dönemiyle ilgili veriler, ne yazık ki yalnızca inşaat faaliyetlerinin zorunlu kıldığı kurtarma kazılarında ortaya çıkmaktadır. İnşaat ve ulaşım projeleri esnasında gerçekleşen bu kurtarma kazıları, oldukça hızlı ilerlemekte ve proje alanı dışındaki yerlerde kazı çalışması yapılamamaktadır. Bunun sonucunda, bugün tamamıyla modern yerleşme altında kalmış olan Byzantion ve Kalkhedon'un tarihi ve kentleşme süreci ile ilgili tüm verilere ulaşmak mümkün olmamaktadır. 8000 yıllık bir yerleşmeyi barındıran ve günümüzde halen inşaat faaliyetlerinin devam etmekte olduğu İstanbul'da, sistematik bir kazı yapmak elbette ki çok zordur. Ancak antik kaynaklardan ve buluntuların dağılımından saptanacak olan yerlerde kurtarma kazısı mahiyeti dışında yapılacak yüzey araştırmaları ve sondajlar bu iki antik kentle ilgili daha çok veriyi ortaya çıkaracaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Cass. Dio. (= Cassius Dio, *Rhomaika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cassius Dio, *Roman History*. Çev.: E. Cary, Vol. IX. Cambridge, Massachusetts-Harvard 1955 (The Loeb Classical Library).
- Cicero (= Cicero, *De Provinciis Consularibus in Senatu Oratio*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero, *A Speech Concerning the Consular Provinces Delivered in the Senate, The Speeches of Cicero*. Çev.: R. Gardner, Cambridge, Massachusetts-Harvard 1958 (The Loeb Classical Library).
- Demos. (Demosthenes, *Private Orations L-LVIII, In Neaeram LIX*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Demosthenes, *Private Orations L-LVIII, In Neaeram LIX*. Çev.: A. T. Murray, Cambridge, Massachusetts-London 1939 (The Loeb Classical Library).
- Diod. Sik. (= Diodoros Sikeliotes, *Bibliothèque Historique*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Diodoros Sikeliotes, *The Library of History of Diodorus of Sicily*, Vol. VII. Çev.: C. L. Sherman, Cambridge, Massachusetts-Harvard 1952 (The Loeb Classical Library).
- Dion. Byz. (= Dionysios Byzantios, *Anaplous Bosporou*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Deniz Yoluyla Boğaz*. Çev.: E. Özbayoğlu, TB Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Eust. (= Eustathios, *Dionysium Periegetam*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Eustathios, *Dionysium Periegetam* 1741.
- Hdt. (= Herodotos, *Historiai*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotos, *Histories*. Çev.: A. D. Godley, London, New York, G. P. Putnam's Sons 1928 (The Loeb Classical Library).
Herodotos, *Herodot Tarihi*. Çev.: M. Ökmen. İstanbul 1993.
- Hesk. Mil. (= Heskylkhios Milesios, *Patria Konstantinopuleos*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Heskylkhios Milesios, *Accounts of Medieval Constantinople: The Patria*. Çev.: A. Berger, Dubarton Oaks Medieval Library, Harvard, Cambridge, Massachusetts, London 2013.
- Ion. Mal. (= Ioannes Malalas, *Ioannis Malalae Chronographia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ioannes Malalas, *Ioannis Malalae Chronographia* (ed.) I. Thurn, Berolini; Novi Eboraci: de Gruyter 2000.
- Iust. (= Iustinus, *Historiae Philippicae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Iustinus, *Historiae Philippicae*, Vol. II, (ed.) Abrahami Gronovii, Carolus Henricus Frotscher, Lipsiae 1828.
- Ked. (= Kedrenos, *Historiae Byzantinae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Kedrenos, *Compendium Historiarum, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, (ed.) Immanuel Bekker, Bonn, Weber

- 1838.
- Ksen. (= Ksenophon, *Hellenika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Yunan Tarihi*. Çev.: S. Sinanoğlu. Ankara 1999.
Ksenophon, *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü*. Çev.: T. Gökçöl. İstanbul 1998.
- Ktes. (= Ktesias, *Persika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ktesias, *The Frangments of the Persika of Ktesias*, (ed.) J. Gilmore, Macmillan, London 1888.
- Mikh. Glyk. (= Mikhael Glykas, *Annales: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Mikhael Glykas, *Annales: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (ed.) I. Bekker, Bonn, Weber 1836.
- Ovid. (= Ovidius, *Tristium*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ovidius, *Tristia*. Çev.: A. L. Wheeler, Cambridge, Massachusetts-London 1939 (The Loeb Classical Library).
- Philost. (= Philostratos, *Bioi Sophiston*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Philostratus Lives of the Sophists, Philostratus and Eunapius The Lives of the Sophists*. Çev.: W. C. Wright, London, New York 1922 (The Loeb Classical Library).
- Plin. (= Plinius, *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Plinius, *Natural History*, V. II. Çev.: H. Rackham, Cambridge, Massachusetts-Harvard 1947 (The Loeb Classical Library).
- Poly. (= Polyainos, *Strategemata*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Polyaenus's Stratagems of War*. Çev.: R. Shepherd, London 1793.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *The Geography of Strabo*, Vol. V. Çev.: H. L. Jones, Cambridge, Massachusetts-Harvard 1961 (The Loeb Classical Library).
Strabon, *Coğrafya*. Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000.
- Tac. (= Tacitus, *Annales*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Tacitus, *The Annals of Tacitus*. Çev.: C. H. Moore, Cambridge, Massachusetts-Harvard 1937 (The Loeb Classical Library).
- Thuk. (= Thukydides, *Historiai*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Thukydides, *Histories*. Çev.: C. F. Smith, London, New York 1922 (The Loeb Classical Library).
- Zos. (= Zosimos, *Historia Nova*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Zosimos, *Historia Nova* 1887.

Modern Kaynaklar

- Arslan 2010 M. Arslan, *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul 2010.
- Avcı 2010 M. B. Avcı, "İstanbul'daki Tarihöncesi Kazı ve Araştırmalarının Tarihi". İ-

- tanbul'da Arkeoloji İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri (1970-2010)* (2010) 99-106.
- Berger 2000 A. Berger "Streets and Public Spaces in Constantinople". *DOP* 54 (2000) 161-172.
- Chaisemartin – Örgen 1984 N. Chaisemartin – E. Örgen *Les documents sculptés de Silahtaraga*. Paris 1984.
- Delemen 2010 İ. Delemen "Byzantion: Koloni-Kent-Başkent". *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi* (2010) 54-60.
- Dethier 1993 P. A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*. İstanbul 1993.
- Fıratlı 1965 N. Fıratlı, "İstanbulun Yunan ve Roma Mezar Stelleri". *Belleten* 29 (1965) 263-328.
- Gyllius 1997 P. Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*. İstanbul 1997.
- Gyllius 2000 P. Gyllius, *İstanbul Boğazı*. İstanbul 2000.
- von Hammer 2011 J. von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*. Ankara 2011.
- Hanell 1934 K. Hanell, *Megarische Studien*. Lund 1934.
- Harmankaya – Tanındı – Özbaşaran 1997 S. Harmankaya – O. Tanındı – M. Özbaşaran, *TAY: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2 Neolitik*. İstanbul 1997.
- Heberer 2003 M. Heberer, *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*. İstanbul 2003.
- İnciciyan 1956 P. Ç. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*. İstanbul 1956.
- Janin 1975 R. Janin, *Les Églises et les Monastères des Grands Centres Byzantins*. Paris 1975.
- Kabağaç – Alova 1995 S. Kabağaç – E. Alova, *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul 1995.
- Kidd – Attanasio – Tykot 2012 B. Kidd – D. Attanasio – R. H. Tykot, "Determining White Marble Provenance of Greek and Roman Sculpture in the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri". *ASMOSIA* 2009 (2012) 238-244.
- Le Rider – Olcay 1984 G. Le Rider – N. Olcay, "Le Trésor de Moda (1975)". *Travaux et Recherches en Turquie II* (1984) 79-110.
- Lordoğlu 2015 N. Lordoğlu, *Antik Byzantion ve Kalkhedon'un Şehircilik Açısından İncelenmesi: Kuruluşlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne Kadar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2015.
- Magdalino (2013) P. Magdalino, "Bizans Dönemi Konstantinopolis Limanları". *Saklı Limandan Hikâyeler: Yenikapı'nın Batıkları* (2013) 11-15.
- Mamboury 1948 E. Mamboury, "Arkeoloji Bahisleri: Bizans Mezarlıkları". *Cumhuriyet Gazetesi* 28 Haziran (1948).
- Mango 1990 C. Mango, *Le Développement Urbain de Constantinople*. Paris 1990.
- van Millingen 2013 A. van Millingen, *Konstantinopolis İstanbul*. İstanbul 2013.
- Müller-Wiener 1998 W. Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*. İstanbul 1998.
- Müller-Wiener 2002 W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. İstanbul 2002.
- Oberhummer 1897 E. Oberhummer, "Bosporos-Byzantion-Byzas". *RE* III/1 (1897) 741-1126.
- Özdoğan 2010 M. Özdoğan, "Tarihöncesi Dönemlerin İstanbul'u". *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi* (2010) 36-50.
- Pasinli 2007 A. Pasinli, "Byzantion'un Kuruluşuna Ait Erken Dönem Seramik Buluntuları". *Calbis: Baki Öğüne'ye Armağan* (2007) 149-171.
- Pekin 2007 A. Pekin, *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı*. İstanbul 2007.

- Tekin 2005 O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul: Byzas'tan I. Constantinus'a kadar (Byzantion)*. İstanbul 2005.
- Tekin 2012 O. Tekin, *İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler*. İstanbul 2012.
- Türkoğlu 2014 İ. Türkoğlu, *Kuruluşundan Antik Çağ'ın Sonuna Kadar Kalkhedon Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Yalçın 2010 A. B. Yalçın, "Eski ve Ortaçağda Boğaziçi". *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (2010) 448-456.
- Yavuz 2014 M. F. Yavuz, *Byzantion: Byzas'tan Constantinus'a Antik İstanbul, Antik Edebi Kaynaklar*. İstanbul 2014.